

ژروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

گزارشی از طرح مآخذشناسی تربیت اخلاقی

گروه تربیت اخلاقی مرکز مطالعات تربیت اسلامی

شروېشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

طرح مآخذ شناسی تربیت اخلاقی در مرکز مطالعات تربیت اسلامی در حال انجام است. برای آشنایی مراکز تحقیقاتی و پژوهشگران عرصه اخلاق و تربیت اخلاقی، گزارشی از این طرح شامل ضرورت، پیشینه، اهداف، محتوا، شیوه تدوین و پیشرفت انجام آن ارائه می‌شود. تذکر این نکته ضروری است که چون «تربیت اخلاقی» واژه‌ای مرکب از تربیت و اخلاق است، از این رو با دو علم تربیت و اخلاق مرتبط است؛ چرا که تحقق تربیت اخلاقی، منوط به استفاده از دو دانش یاد شده است؛ هر چند سهم این دو دانش یکسان نیست. در هر حال، استفاده از اخلاق و تربیت در تربیت اخلاقی، ایجاب می‌کند که در تهیه و تدوین مآخذشناسی تربیت اخلاقی، در هر یک از این دو حوزه تتبع کافی صورت گیرد؛ زیرا کتاب‌هایی که در زمینه اخلاق نگارش یافته است خالی از مباحث مرتبط با تربیت اخلاقی نیست و در حوزه تربیتی نیز، برخی مباحث ارائه شده همچون روانشناسی تربیتی، روانشناسی رشد، جامعه‌شناسی آموزش و پرورش و... با تربیت اخلاقی پیوند دارد. آنچه از تربیت اخلاقی مورد نظر تهیه‌کنندگان این طرح بوده است، این است که

تربیت اخلاقی فرآیند زمینه سازی، ایجاد و تقویت صفات، ملکات و رفتارهای اخلاقی، و اصلاح و تضعیف یا از بین بردن ملکات و صفات رذیله و رفتارهای ضد اخلاقی در خود و دیگران است.

ضرورت و اهمیت

امروزه ضرورت اطلاع رسانی در رشته‌های گوناگون علمی چنان واضح و آشکار است که نیاز به بیان و استدلال ندارد. مأخذ شناسی و منابع یابی، به عنوان بخشی از اطلاع رسانی، نخستین گام هر پژوهش متقن و کارآمدی است که از جهات زیادی سودمند و مؤثر است. از سویی باعث صرفه جویی در وقت گرانمایه محققان شده و از تلف شدن بی فایده و یا کم فایده وقت آنان را جلوگیری می‌نماید و آنان را در کوتاه‌ترین زمان به منابع مورد نیاز راهنمون می‌شود و از سوی دیگر، با دست یابی به افکار و اندیشه‌های پیشینیان پیرامون موضوع مورد پژوهش، از تجارب علمی آنان آگاه شده و زمینه همه جانبه دیدن موضوع و قدرت تحلیل بیش تر را برای محققان فراهم می‌کند و آنان را قادر می‌سازد تا پژوهشی جامع و کامل ارائه نمایند. علاوه بر این موارد، محققان با مطالعه پژوهش‌های پیشین، به نقایص و کاستی‌های آنها پی برده و با ارائه پژوهش‌های نو، در صدد جبران و رفع نقایص آنها بر می‌آیند. آنچه بیان شد، صرفاً بر اهمیت و ضرورت مأخذ شناسی و نقش آن در عرصه پژوهش اشاره داشت؛ اما از سوی دیگر، تعلیم و تربیت، به طور عام، به خاطر نقش انکارناپذیری که در زندگی بشر دارد، از جایگاه ویژه‌ای در میان علوم و دانش‌های بشری برخوردار است و در این رشته علمی، تعلیم و تربیت اسلامی همچون درّی گرانبها می‌درخشد و در میان گرایش‌های گوناگون این حوزه علمی، جایگاه ویژه‌ای یافته و به خصوص در یک جامعه اسلامی، پژوهش و کنکاش در موضوعات آن، ضرورتی دو چندان دارد و توجهی ویژه را از سوی اصحاب پژوهش می‌طلبد. این گرایش مهم از تعلیم و تربیت، خود عرصه‌ها و وجوه گوناگونی دارد و یکی از

مهم‌ترین و اصلی‌ترین عرصه‌های، آن عرصه تربیت اخلاقی است. این عرصه پژوهشی، به دلیل نقش مستقیم و ارتباط تنگاتنگی که با زندگی انسان مسلمان دارد، از اهمیت و ضرورت مضاعفی برخوردار است و پژوهش در آن نیز ضرورتی انکارناپذیر یافته است. از آن‌جا که مآخذشناسی نخستین گام هر پژوهشی است و تعلیم و تربیت اسلامی، به ویژه تربیت اخلاقی، مهم‌ترین عرصه تعلیم و تربیت است، «مآخذشناسی تربیت اخلاقی» گام آغازین آن خواهد بود و برای دستیابی به پژوهش‌های جامع و مفید در این عرصه، آن‌هم در کوتاه‌ترین فرصت ممکن، شناخت مآخذ و منابع این عرصه از تعلیم و تربیت اسلامی امری ضروری و بایسته می‌نماید.

پیشینه طرح

بررسی پیشینه یک موضوع پژوهشی، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این امر علاوه بر استفاده ضمنی از تجارب دیگران، ما را از انجام پژوهش‌های تکراری و موازی، که امروزه از آفت‌های بزرگ عرصه‌های تحقیقاتی جامعه است، بر حذر می‌دارد. از این رو بایسته است تا پیشینه این طرح پژوهشی نیز مورد بررسی قرار گیرد.

بر اساس جستجو و تفحص نسبتاً کاملی که از مراکز تحقیقاتی مرتبط با حوزه تعلیم و تربیت و نیز گفتگو با برخی از صاحبان تجربه در این زمینه انجام گرفته، تاکنون مآخذشناسی جامع و کاملی در زمینه تعلیم و تربیت اسلامی و به خصوص عرصه تربیت اخلاقی انجام نگرفته و آن چه تاکنون بصورت پراکنده و ناقص انجام پذیرفته، عمدتاً در حوزه عام «تعلیم و تربیت» و به ندرت در زمینه تعلیم و تربیت اسلامی است. در ادامه به یافته‌های مربوط به این موضوع اشاره می‌نماییم.

۱- حوزه عام تعلیم و تربیت

از زمان رونق رشته تعلیم و تربیت در ایران، تلاش‌هایی در زمینه کتاب‌شناسی

تعلیم و تربیت انجام گرفته، که به دلیل ارتباط نزدیک این رشته با روانشناسی، برخی از آنها به حوزه عام این دو رشته علمی مربوط می شود:

۱- ۱. فهرست کتاب‌های روانشناسی و تعلیم و تربیت. چاپ دوم (با تجدید نظر کلی). ابراهیم هاشمی. انتشارات دانشگاه تربیت معلم، مرداد ۲۵۳۷.

این اثر شامل فهرست‌گزینشی مهم‌ترین کتاب‌ها در زمینه روانشناسی و تعلیم و تربیت است که تهیه‌کننده آن را در سه بخش، بر حسب «فهرست کتاب‌ها»، «نام مؤلفان» و «موضوع» تنظیم نموده و اطلاعات کتابنامه‌ای را ذیل بخش فهرست نام مؤلفان آورده است. در این کتاب در بخش تعلیم و تربیت ذیل عنوان اخلاق، تعداد ۲۱ عنوان کتاب آمده که عمدتاً در موضوع اخلاق و سه عنوان آن در مورد پرورش اخلاقی است.

۲- ۱. کتاب‌شناسی آموزش و پرورش. حسین بنی آدم. زیر نظر: ایرج افشار. انجمن کتاب، ۱۳۴۶.

این اثر شامل فهرست کتاب‌ها و مقالاتی است که تا سال ۱۳۴۶ ه. ش در زمینه عام آموزش و پرورش نگارش یافته است. در بخش فهرست‌کتاب، کتابی در حوزه تعلیم و تربیت اسلامی وجود ندارد، اما در بخش فهرست مقالات، ذیل عنوان «اخلاق» تعداد ۲۰ مقاله (از شماره ۳۰۷ تا ۳۲۷) که عمدتاً در موضوع خاص تربیت اخلاقی است گردآوری شده است. مقالات فوق از دو مجله «آموزش و پرورش» و «تعلیم و تربیت» که قبل از انقلاب منتشر می‌شده اخذ شده‌اند.

۳- ۱. فصلنامه اطلاعات علوم تربیتی. مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.

این مجموعه حاوی اطلاعات کتاب‌شناختی و کلید واژه‌های مربوطه است که در ۹ شماره تا پایان سال ۱۳۷۵ منتشر شده و شماره نهم آن، نمایه شماره‌های قبلی

است. این مجموعه شامل حدود هشت هزار مدرک، اعم از طرح تحقیقاتی، پایان نامه، مقاله، انتشارات کنفرانس‌ها و گرد همایی‌ها و نظایر آن می‌باشد که در بانک اطلاعات علوم تربیتی، در پژوهشکده تعلیم و تربیت نیز موجود می‌باشد. این مدارک عموماً در موضوع عام تعلیم و تربیت است، اما در لابه‌لای آنها، آثاری در زمینه تعلیم و تربیت اسلامی نیز وجود دارد.

۴-۱. فهرست مقالات و نوشته‌های مربوط به کودکان و نوجوانان در مطبوعات ایران. کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان. شماره اول، ۱۳۶۲.

این اثر در دو بخش تنظیم شده است: بخش اول فهرست مقالاتی است که درباره کودکان و نوجوانان در مطبوعات ایران نگارش یافته است و بخش دوم شامل نوشته‌ها و مطالب مناسب برای کودکان و نوجوانان است. این اثر در موضوع عام تعلیم و تربیت است، ولی در بخش اول ذیل عنوان «مقالات تربیتی و اخلاقی»، ۱۶۹ عنوان مقاله (از شماره ۱۲۳ تا ۲۹۲) و در بخش دوم ذیل عنوان «دانستنی‌ها و مقالات تربیتی و اخلاقی» ۳۶ عنوان مقاله (از شماره ۲۳۸۹ تا ۲۴۲۵) ذکر شده است که مربوط به حوزه تعلیم و تربیت اسلامی است.

۵-۱. سالنامه نمایه‌ها و چکیده‌های علوم تربیتی و روانشناسی ایران. مؤسسه تحقیقات تربیتی دانشگاه تربیت معلم.

در این اثر، مجموعه‌ای اعم از کتاب، مقاله، پایان نامه، تحقیق و سخنرانی، که در مدت یک سال انجام شده و مربوط به علوم تربیتی و روانشناسی است، آمده است.

این مجموعه در سه جلد به ترتیب در سال‌های ۱۳۶۹، ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱ منتشر شده و در موضوع عام تعلیم و تربیت است و آثاری در زمینه تعلیم و تربیت اسلامی نیز دارد.

۶- ۱. فهرستگان موضوعی علوم تربیتی. ششمین گردهمایی سالانه دفتر همکاری حوزه و دانشگاه.

این فهرستگان به صورت یک جزوه منتشر شده و حدود ۵۵۶ عنوان کتاب پیرامون علوم تربیتی را گرد آوری نموده و در حوزه عام تعلیم و تربیت است که آثاری در زمینه تعلیم و تربیت اسلامی نیز در آن وجود دارد.

۲- حوزه عام تعلیم و تربیت اسلامی

بر اساس جستجوی انجام شده، تا قبل از تیرماه سال ۱۳۷۶ شمسی، هیچ نوع مأخذ شناسی مدوئی در زمینه تعلیم و تربیت اسلامی در ایران انجام نگرفته و یا لااقل ما به آن دست نیافته‌ایم. آنچه در این زمینه موجود است، آثاری است که در دو سال اخیر تدوین شده است هرچند جامع و کامل نیست، اما به عنوان نخستین گام‌ها بسیار قابل تقدیر و ستایش است. در ادامه به معرفی مختصر این تلاش‌ها می‌پردازیم:

۱- ۲. مأخذ شناسی نظام تعلیم و تربیت روحانیت. محمد نوری. مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی. چاپ اول، پاییز ۱۳۷۶.

این اثر شامل کتب، مقالات، گردهمایی‌ها، و سایر اسناد مربوط به تعلیم و تربیت روحانیت است و در شش بخش تنظیم شده است: بخش اول تحت عنوان «تربیت و پرورش اخلاقی» در سه فصل «مبانی تربیتی در فرهنگ اسلامی»، «دیدگاه‌های تربیتی متفکران مسلمان» و «آداب تعلیم و تعلم» تنظیم شده است. با این که عنوان این بخش در مورد تربیت و پرورش اخلاقی است و تربیت اخلاقی را تداعی می‌کند، اما در فصل اول آن، عمدتاً کتبی در زمینه تربیت اسلامی به طور عام ذکر شده و در موضوع خاص «تربیت اخلاقی» مدخل‌های کمی وجود دارد. در فصل‌های دوم و سوم نیز به ندرت آثاری در زمینه تربیت اخلاقی یافت می‌شود.

البته در فصل چهارم از بخش دوم کتاب، که تحت عنوان «مواد و درس‌های آموزشی» تنظیم شده، کتب و مقالات مربوط به اخلاق که مجموعاً ۲۴ عنوان است آورده شده است.

۲-۲. کتابشناسی توصیفی و موضوعی تعلیم و تربیت در اسلام. بهروز رفیعی. تهران. انتشارات بین المللی الهدی، ۱۳۷۸.

این اثر شامل حدود ۱۳۶۴ عنوان کتاب است که در حوزه تعلیم و تربیت اسلامی گردآوری شده است و در دو بخش تنظیم گردیده است: بخش اول که شامل حدود ۱۰۳ عنوان کتاب است، مورد توصیف واقع گردیده و چکیده منابع در آن ارایه شده است. اما بخش دوم به شکل موضوعی تنظیم شده و فقط اطلاعات کتابنامه‌ای در آن ارایه شده است و شامل ۱۲۶۱ عنوان کتاب می‌باشد که از این تعداد، ۴۱۵ عنوان فارسی، ۷۴۳ عنوان عربی و ۱۰۲ عنوان به زبان‌های اروپایی است و هر بخش جداگانه و به ترتیب حروف الفبای نام نویسندگان تنظیم شده است. این اثر ظاهراً نخستین کتاب‌شناسی در حوزه تعلیم و تربیت اسلامی در ایران است و با این که اثر ارزنده و مفیدی در تعلیم و تربیت اسلامی است، جامع نیست و همه عناوین کتب تعلیم و تربیت اسلامی در آن جمع‌آوری نشده است. ظاهراً تنها عناوینی که نگارنده به آنها دست یافته است در کتاب آمده است و حتی عناوین دیگری، بنا به گفته مؤلف، وجود دارد که در آن نیامده و مؤلف در صدد تمییم و تکمیل آن در چاپ‌های بعدی است.

۲-۳. چکیده تحقیقات انجام شده در زمینه تربیت دینی، اخلاقی و هنری دانش‌آموزان. پژوهشکده تعلیم و تربیت، تیرماه ۱۳۷۶.

این اثر که تحت عنوان نشریه داخلی شماره ۳ گروه پژوهشی «راهنمایی و مشاوره و روانشناسی تربیتی» به صورت داخلی منتشر شده است، شامل چکیده

۲۶ عنوان پژوهش است که از این تعداد، ۱۶ مورد در زمینه تربیت دینی، ۶ مورد در زمینه تربیت اخلاقی و ۴ مورد در زمینه تربیت هنری است. منابعی که ذکر گردید، منابعی است به زبان فارسی نگارش یافته است. علاوه بر این منابع، به دو منبع دیگر که به زبان عربی نگارش یافته است نیز دست پیدا کرده‌ایم که در ادامه به معرفی آنها می‌پردازیم:

۴- ۲. الفكر التربوي الاسلامي. المعهد العالمي للفكر الاسلامي. قائمة - بيليوغرافية. اعداد: محيى الدين عطية، هيرندن، فيرجينيا- الولايات المتحدة الامريكية، ۱۹۹۲م-۱۴۱۲ق.

در این اثر تعداد ۱۰۰۰ عنوان کتاب در زمینه تعلیم و تربیت اسلامی به صورت کتاب‌شناسی موضوعی [اطلاعات کتابنامه‌ای] تنظیم شده و آثاری در زمینه تربیت اخلاقی در آن به چشم می‌خورد.

۵- ۲. موسوعة مصادر النظام الاسلامي. عبدالجبار رفاعي. مركز نشر التابع لمكتب الاعلام الاسلامي، ۱۴۱۷ هـ ق / ۱۳۴۵ ش.

مجموعه فوق در ده جلد در رشته‌های گوناگون نظیر سیاست، اقتصاد و غیره گردآوری شده است. جلد پنجم این مجموعه، تحت عنوان «التربية و التعليم فى الاسلام» منتشر شده است و در آن تعداد ۲۷۹۵ مدخل اعم از کتاب، پایان نامه و مقاله در حوزه عام تعلیم و تربیت اسلامی به زبان عربی آورده شده است. محتوای این جلد، به موضوعات فرعی‌تر تقسیم شده و ذیل هر موضوع، منابع مربوطه با شماره مسلسل ذکر شده و در پایان اسامی کتب و اشخاص به ترتیب الفبایی جداگانه ذکر گردیده است. هم‌چنین جلد ششم این مجموعه، تحت عنوان «المرأة و الاسرة فى الاسلام» منتشر شده و تعداد ۳۵۰۲ مدخل در موضوع عام «زن و خانواده»، که به نحوی جزو حوزه عام تعلیم و تربیت اسلامی است، با همان شیوه قبلی، گردآوری شده است.

۳- حوزه اخلاق و تربیت اخلاقی

۱- ۳. کتاب‌شناسی توصیفی و موضوعی اخلاق عرفان و تصوف اسلامی. بهروز رفیعی. تهران، انتشارات بین‌المللی الهدی، ۱۳۷۷.

این اثر در دو بخش تنظیم گردیده است: در بخش اول، ۱۰۶ عنوان کتاب در موضوعات مذکور، به خصوص اخلاق انتخاب و توصیف گردیده و در بخش دوم که صرفاً کتابشناسی موضوعی است و از توصیف پرهیز شده، تعداد ۱۲۵۰ عنوان کتاب ذکر شده است. در هر دو بخش نیز، کتب عربی و فارسی آورده شده است. این کتاب چنان‌که از عنوانش پیداست، اختصاص به اخلاق ندارد و ضعف عمده آن این است که در آن، کتب مربوط به هر یک از عناوین فوق، تفکیک نشده است. در عین حال، کتب اخلاقی آن، مربوط به حوزه تربیت اخلاقی است.

۲- ۳. راهنمای مطالعات و تحقیقات: اخلاق. علیرضا برازش. تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۶۹.

در این اثر، ابتدا فهرست ۳۶۷ کلید واژه اخلاقی، با ذکر شماره صفحه مربوطه ذکر شده و سپس در جدولی، ذیل هر کلید واژه، ابتدا کتب عربی و بعد کتب فارسی ذکر شده و در مقابل هر یک، صفحه، فصل و عنوان مطلب آورده شده است. در قسمت بعدی، فهرست نویسندگان و مترجمان به صورت الفبایی ذکر شده و به صفحه یا صفحاتی که در آنها اثر مؤلف تکرار شده، اشاره شده است. در قسمت پایانی، فهرست کتب بررسی شده، به ترتیب حروف «ابجد»، همراه با اطلاعات شناسنامه‌ای آنها ذکر شده است.

در این اثر، تعریف اخلاق بسیار عام فرض شده و در نتیجه عناوینی مانند: بکاء، تبلیغ، جمعه - جماعت، دعا، دین، ترویج، ازدواج، زیارت، مسجد، مسافرت، صلوة، عمر، فریضه، فقه، اقتصاد، لباس، کلام، لواط، موت، هدایت، ولد، والدین، یتیم و... به عنوان موضوعات اخلاقی آمده شده است؛ در حالی که به نظر می‌رسد

این واژه‌ها خارج از مباحث اخلاقی هستند.

۳-۳. تربیت اخلاقی از منظر تحقیقات. پژوهشکده تعلیم و تربیت، پاییز ۱۳۷۷.

این اثر تحت عنوان نشریه داخلی گروه تعلیم و تربیت اسلامی تنظیم شده و در آن تعداد ۱۳ عنوان پژوهش در زمینه تربیت اخلاقی به صورت فراتحلیل مورد بررسی قرار گرفته و پس از آگاهی از نقاط ضعف و قوت آنها، توصیه‌ها و پیشنهادهایی برای بهبود روش‌های تحقیق در زمینه تربیت اخلاقی ارائه شده و در پایان، فهرست کتاب‌نامه‌ای پژوهش‌ها آورده شده است.

علاوه بر این منابع، که به زبان فارسی نگارش یافته است، به یک اثر دیگر که عمدتاً در موضوعات اخلاقی است و به زبان عربی نگارش یافته دست یافته‌ایم:

۳-۴. السلسلة الذهبية في فهرسة الموضوعات التربوية. مازن بن عبدالکریم الفریح. الطبعة الثانية. دارالاندلس الخضراء، جدة، ۱۴۱۷هـ-۱۹۹۶م.

این اثر در دو بخش «المنجیات» یا «صفات الثبوتیه» و «المهلکات» یا «صفات السلبیه» تدوین شده است. در بخش اول، تعداد ۴۷ صفت و در بخش دوم «۶۸» صفت ذکر شده است. این مفاهیم عمدتاً اخلاقی هستند، ولی مفاهیم غیر اخلاقی مانند «العبادة»، «السنة و الاتباع»، «العلم»، «القرية»، «الوقت»، «التقليد الفقهي»، «الربا»، «الزنا»، «شهادة الزور»، «الغصب» و «القذف» نیز در آن وجود دارد. روش چنین است که ذیل هر صفحه، در یک جدول، ابتدا مرجع و منبع و مؤلف، و بعد نشانی مطلب (شامل جلد و صفحه) آمده و در قسمت ملاحظات، عناوین مطالب تحت آن صفت، در هر منبع ذکر شده است.

نتیجه‌گیری

از آنچه گذشت روشن شد که «مآخذشناسی تعلیم و تربیت اسلامی» در ایران در

آغاز راه است و تاکنون اثری جامع و کامل که مشتمل بر همه منابع اعم از کتب، پایان‌نامه‌ها، مقالات و سایر مدارک مورد نیاز در زمینه تعلیم و تربیت اسلامی باشد وجود ندارد. هم‌چنین در زمینه «اخلاق و تربیت اخلاقی» نیز اثر کامل و جامعی که شامل همه منابع و مدارک باشد وجود ندارد و موارد محدودی که هست، حاوی نقایص و کمبودهایی است که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. جامع نبودن: یعنی فقط شامل کتب هستند و ذکری از پایان‌نامه‌ها و مقالات در آنها نیست. (در مورد مقالات و پایان‌نامه‌ها، تاکنون اثری نگارش نیافته و یا حداقل ما به آن دست نیافته‌ایم).

۲. محدودیت‌ها: منابع معرفی شده در آنها محدود است و به روز نمی‌باشد.
 ۳. عدم تعریف مشخص: یعنی تهیه کنندگان از اخلاق و تربیت اخلاقی، تعریف مشخص و دقیقی ارائه نکرده‌اند و در اکثر موارد، مفهوم اخلاق بسیار عام فرض شده است که در واقع چنین نیست.

بنابراین می‌توان ادعا نمود که خلاء وجود یک مآخذشناسی جامع و کامل در زمینه اخلاق و تربیت اخلاقی، به خصوص با تعریفی که در این طرح ارائه شده است، کاملاً مشهود است و انجام چنین طرحی یک ضرورت انکارناپذیر است.

اهداف طرح

توجه به اهداف هر طرح پژوهشی، نقش مهمی در پی بردن به اهمیت و ضرورت آن دارد و کار آیی و سودمندی آن را بیش تر می‌نمایاند. طرح مذکور نیز دارای یک هدف کلی و چند هدف ویژه است که در ادامه به صورت مختصر به آنها اشاره می‌شود:

۱. هدف کلی

به طور خلاصه، هدف کلی این طرح، آشنایی کامل با منابع و مآخذ نگارش یافته

در زمینه تربیت اخلاقی و جمع آوری آنها در یک مجموعه و توصیف اجمالی آنهاست.

۲. اهداف ویژه

۱- ۲. اطلاع رسانی به پژوهشگران

جمع آوری منابع و مآخذ یک موضوع علمی در یک مجموعه، کمک شایانی به پژوهشگران در آن زمینه می‌نماید و از اتلاف وقت آنان در منبع شناسی جلوگیری می‌کند.

۲- ۲. فراهم نمودن زمینه تشکیل بانک اطلاعات جامع تربیت اخلاقی

بانک‌های اطلاعات در هر رشته علمی، به دلیل حجم گسترده اطلاعات، نقشی کلیدی در اطلاع رسانی به علاقه‌مندان پژوهش و مطالعه در آن رشته دارند و این طرح، زمینه تشکیل بانک اطلاعات تربیت اخلاقی را مهیا می‌سازد.

۳- ۲. فراهم نمودن زمینه نقد و بررسی پیشینه تربیت اخلاقی

نقد و بررسی پیشینه یک رشته علمی، تأثیر فراوانی در تکامل و توسعه آن دارد و زمینه شناخت کاستی‌ها و به تبع آن، خلق آثار نو در آن رشته را فراهم می‌سازد. تردیدی هم نیست که بررسی و نقد پیشینه، بدون آگاهی از منابع و مآخذ نگارش یافته در آن رشته، ممکن نیست و این طرح زمینه نقد و بررسی پیشینه تربیت اخلاقی را فراهم می‌نماید.

۴- ۲. آگاهی از کاستی‌ها و خلاءهای پژوهشی در زمینه تربیت اخلاقی

جمع آوری و شناسایی آن چه در زمینه تربیت اخلاقی نگارش یافته، پژوهشگران این عرصه را متوجه کاستی‌ها و بایسته‌های نگارش و پژوهش خواهد نمود و به فرآیند پژوهش‌های این عرصه، جهتی مناسب و شایسته خواهد داد.

۵- ۲. آرایه پیشنهادی پژوهشی مفید و سازنده در زمینه تربیت اخلاقی

با دستیابی به منابع و مآخذ و آشنایی با پیشینه این عرصه پژوهشی و پس از

کشف خلاءها و کاستی‌های پژوهشی در آن، می‌توان پیشنهادهای پژوهشی مفید و سازنده‌ای در این عرصه ارائه نمود.

۶-۲. استفاده پژوهشگران از تجارب علمی پیشینیان

کتاب و مقالات نگارش یافته در یک عرصه علمی، محصول فکری و علمی صاحب نظران در آن عرصه است. شناسایی، توصیف و عرضه این محصولات، زمینه استفاده محققان این عرصه را از تجارب پژوهشگران پیش از خود فراهم می‌سازد.

۷-۲. آشنایی با چهره‌های برجسته و صاحب‌نظران تربیت اخلاقی

جمع‌آوری منابع و مآخذ تربیت اخلاقی در یک مجموعه، به طور ضمنی ما را با صاحب‌نظران و اصحاب قلم در این زمینه آشنا ساخته و زمینه استفاده بیش‌تر از آنان را فراهم می‌نماید.

قلمرو محتوایی طرح

با توجه به تعریف مفروض از تربیت اخلاقی که در آغاز این نوشته بیان شد، قلمرو محتوایی طرح مآخذشناسی تربیت اخلاقی عبارت است از:

۱. از نظر موضوع

قلمرو محتوایی طرح از نظر مطالب شامل: صفات، ملکات، حالات و رفتارهای اخلاقی و ضد اخلاقی و از نظر محورهای کلی مباحث، شامل: مفهوم‌شناسی، شناخت رذایل و فضایل، مبانی تربیت اخلاقی، اصول تربیت اخلاقی، روش‌های تربیت اخلاقی، مراحل، عوامل و زمینه‌های تربیت اخلاقی و... می‌گردد.

۲. از نظر رشته‌های علمی

محور اصلی این طرح، علم اخلاق و تربیت اخلاقی است، ولی از آن‌جا که این

مآخذشناسی در حوزه تربیت اخلاقی است و نه صرفاً اخلاق، مباحثی از رشته‌های دیگر نیز که به نحوی با تربیت اخلاقی مرتبط است در این طرح می‌گنجد. برای نمونه می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

۱- ۲. آثاری که با عنوان تربیت، به خصوص تربیت اسلامی نگارش یافته و همه یا بخشی از آن مربوط به اخلاق، یا مشترک بین تربیت و اخلاق باشد؛ مانند شیوه‌ها و اصول تربیت اسلامی.

۲- ۲. آثاری از روان‌شناسی که شامل مباحث مربوط به اخلاق و تربیت اخلاقی باشد؛ مانند رشد اخلاقی، تحول اخلاقی، قضاوت اخلاقی، پرخاشگری، بهنجاری و نابهنجاری اخلاقی و... .

۳- ۲. آثاری از جامعه‌شناسی که مرتبط با اخلاق و تربیت اخلاقی باشد؛ مانند آثار مربوط به بزهکاری، انحرافات اجتماعی، مفسد اجتماعی، نقش عوامل اجتماعی در تربیت اخلاقی و... .

نکته

مباحث مربوط به فلسفه اخلاق که جنبه فلسفی محض داشته باشد، در این طرح نمی‌آید؛ مگر این که منبعی تحت عنوان «فلسفه اخلاق» مباحث اخلاقی را مطرح کرده باشد.

۳. از نظر گرایش

محور اصلی طرح، مآخذشناسی تربیت اخلاقی در اسلام است؛ اما صرفاً اختصاص به منابع اسلامی ندارد و شامل منابع غیر اسلامی در زمینه تربیت اخلاقی نیز می‌شود.

۴. از نظر نوع منابع

این طرح شامل منابع کامل (منابعی که به طور کامل مرتبط با اخلاق و تربیت

اخلاقی باشد) و منابعی که بخشی از آنها مربوط به تربیت اخلاقی است می باشد. از این رو ممکن است در این طرح منابعی دیده شود که عنوان آن کاملاً بیگانه با تربیت اخلاقی باشد، اما در آن، مباحث مربوط به تربیت اخلاقی نیز وجود داشته باشد.

شیوه مآخذ شناسی

در یک طرح پژوهشی، به ویژه در زمینه اطلاع رسانی و مآخذشناسی، شیوه انجام کار از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در این قسمت ضمن اشاره کوتاه به شیوه‌های مرسوم و رایج در زمینه مآخذ شناسی [کتابشناسی]، به شیوه مورد استفاده در این طرح اشاره می‌شود.

آنچه بیش تر میان پژوهشگران عرصه مآخذشناسی معمول است، دو شیوه «موضوعی» و «توصیفی» است. در شیوه موضوعی، مجموعه آثار در مورد یک رشته علمی، جمع‌آوری شده و اطلاعاتی از قبیل نام نویسنده، مترجم، مصحح، عنوان کتاب، شماره و تعداد جلد‌ها، صفحات، چاپ یا ویرایش‌ها، تاریخ و محل نشر و نام ناشر ارائه می‌گردد. اما در روش توصیفی، علاوه بر اطلاعات فوق، با توجه به هدف مورد نظر، به توصیف اجمالی یا تفصیلی آثار اقدام می‌شود و غالباً چون حجم نوشته‌ها زیاد می‌شود، چکیده‌نویسی به صورت‌گزینشی انجام می‌گیرد و همه آثار مورد توصیف واقع نمی‌شود. البته در هر دو شیوه، گاهی موضوع کلی و اصلی به موضوعات جزئی و فرعی‌تر تقسیم می‌گردد و در ذیل آنها اطلاعات لازم ارائه می‌شود.

شیوه مورد نظر در این طرح، توصیف اجمالی است؛ یعنی ذیل هر مدخل، علاوه بر اطلاعات کتابنامه‌ای، عنوان‌های اصلی مطالب آن آورده می‌شود؛ به طوری که دور نمایی کلی از اثر را به ما بنمایاند.

نحوه تدوین

محصول نهایی این طرح در چهار بخش تدوین می‌گردد:

در بخش اول که بخش اصلی طرح است، منابع به شیوه ذکر شده توصیف و در مجموعه‌های مستقل، به ترتیب کتب، پایان نامه‌ها و مقالات، بر طبق الفبای مؤلفین تنظیم می‌شود و برای هر منبع یک شماره مسلسل داده می‌شود.

در بخش دوم نمایه موضوعی ارائه می‌شود؛ بدین گونه که محتوای منابع به چند محور کلی تقسیم، و ذیل هر محور، عناوین زیر مجموعه آن، به ترتیب الفبایی تنظیم و در مقابل هر موضوع، فقط شماره مسلسل مربوط به منابع که در بخش اول ارائه شده، ذکر می‌شود.

محورهای کلی پیشنهادی برای نمایه موضوعی عبارت است از:

کلیات و مفاهیم، فضایل، رفتارها و آداب اخلاقی، رذایل اخلاقی و رفتارهای ضد اخلاقی، مبانی تربیت اخلاقی، اصول تربیت اخلاقی، شیوه‌های تربیت اخلاقی، عوامل تربیت اخلاقی، الگوهای تربیت اخلاقی، مراحل تربیت اخلاقی (کودکی، نوجوانی، جوانی و...) و آسیب‌شناسی تربیت اخلاقی.

در بخش سوم، نمایه عنوان‌های منابع، به ترتیب حروف الفبا ذکر می‌شود و در بخش چهارم، نمایه پدید آورندگان به ترتیب حروف الفبا تنظیم می‌گردد. هم‌چنین در دو بخش اخیر، در مقابل عناوین منابع و اسامی پدید آورندگان، شماره مسلسل منابع مربوطه نیز ذکر می‌شود.

امتیازات و ویژگی‌های طرح

۱. این طرح مشتمل بر منابع فارسی، عربی، انگلیسی و اعم از کتاب، پایان نامه و مقاله می‌باشد و جامعیت دارد.

۲. در این طرح تعریف خاصی از تربیت اخلاقی ارائه شده و از منظر تربیتی به اخلاق نگرینسته شده است و تأکید بر این است که چگونه افراد را به اخلاق متخلق نماییم.

۳. هر چند محور طرح منابع اسلامی است، اما منابع غیر اسلامی مربوط به

اخلاق و تربیت اخلاقی نیز آورده شده تا زمینه پژوهش‌های تطبیقی نیز فراهم گردد. ۴. ارایه نمایه موضوعی مطالب، در محورهای کلی و ریز موضوعات آنها، زمینه دست‌یابی سریع‌تر پژوهشگران به منابع مورد نظر را فراهم می‌کند.

پیشرفت انجام کار

تاکنون حدود ۷۵ درصد از کار توصیف منابع انجام شده و حدود ۱۵۱۵ مأخذ توصیف شده است. از این تعداد، حدود ۶۰۰ عنوان کتاب، فارسی، ۵۲۰ عنوان مقاله، فارسی (مجله و روزنامه)، ۳۰۰ عنوان کتاب، عربی، ۳۰ عنوان مقاله، عربی، ۵۰ عنوان پایان‌نامه و ۱۵ عنوان منابع دیگر، انگلیسی هستند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی